

Demény-Dittel Lajos

Heves megyei mozaikok a Rákóczi-szabadságharcban, különös tekintettel Hatvanra

"Rákóczi, akárki
Jöjjön valahára:
Kígyóinknak, Esze komám,
Lépjünk a nyakára..."
(Ady Endre)

Heves megye a törökök kiűzése után rengeteget szenvedett az osztrák császári ármádia sanyargatásától. A megye településein tartózkodó német egységeket ugyanis a lakosságnak kellett ellátni „kenyérrel és abrakkal”. Az elkeseredés folyton nőtt, a megyéből már 1700-ban sokan beálltak a bujdosók közé. A hamarosan kirobbanó szabadságharc élére olyan személy került II. Rákóczi Ferenc személyében, aki már ifjúkorában részt vett az osztrákok elleni harcokban. Ott volt 1685 és 1688 között a munkácsi vár védői sorában, valószínűleg ez az élmény készítette később a nevelőapja, Thököly Imre fejedelem által vezetett függetlenségi harc felújítására és irányítására.

A felkelők élére álló II. Rákóczi Ferenc 1703. augusztus 29-én a vetési táborból felhívást intézett Heves vármegyéhez, hogy csatlakozzon a mozgalmához. Törekvéseinek fő célkitűzései között szerepelt a vallási sérelmek orvoslása és a rendi kiváltságok védelmén túl a gazdasági fejlődés meggyorsítása és a jobbágyság terheinek enyhítése. A fejedelem felhívásának eleget téve Heves vármegye hadi- illetve anyagi támogatásával kiemelkedő segítséget nyújtott és tömegbázist szolgáltatott a szabadságharchoz. Egyébként Rákóczinak birtokai voltak Gyöngyösön (8 falu határában terült el a közel 50 ezer holdja), és 1701-ig az övé volt a hatvani uradalom feletti földesúri jogok szabad gyakorlata is. A hatvani uradalom 1699-ben Salm herceg birtokába került, melynek számtartója Ottlyk György, Rákóczi későbbi főudvarmestere lett. (Érdekességként megemlíthető, hogy 1701-ben Hatvanban 133 felnőtt jobbágy férfit írtak össze.)

Heves vármegyében a kuruc felkelést Almássy János, a megye egyik tekintetes birtokosa hirdette meg, melyhez a Rákóczival eddig is rokonszenvező lakosság örömmel csatlakozott. Ónodi Szikszai János deák és Borbély Balázs kuruc kapitányok hadaikkal 1703. szeptember elején indultak Eger és Hatvan tájékára. Ónodi deák 1703. szeptember 8-án szólította fel Telekessy István egri püspököt az egri vár Rákóczinak való átadására.

II. Rákóczi Ferenc

Telekessy István püspök

Bercsényi Miklós

(Egy szeptember 18-án kelt levél ekként szól Ónodi tevékenységéről: „Már Eger táján, avagy inkább körülötte minden nap nyargalódek, Gyöngyös, Jász-Birin és Hatvan nyitva előttük, a minthogy a jász-birinyiek mondják, hét zászló alja lenne nálok.”) Telekessy püspök Ónodi felhívására válaszul elhagyta Egert, és csak 1704. áprilisában tért vissza, amikor Rákóczi megbízottai és a vár labanc védői megállapodtak egymással. Eger polgári részét Bercsényi Miklós gróf foglalta el 1703. november 5-én, a vár pedig 1705. január 2-án került Rákóczi kezére. (Rákóczi 1704-ben személyesen vezette Eger ostromát, 13 ágyúval és mozsárral lövette azt.) A fejedelem az ezt követő esztendőekben sokat tartózkodott Egerben, annál is inkább, mert kedvelte a település gyógyvizeit (bár a vár melletti török fürdőben ekkor már gabonarakár volt). A kezdeti ellenségeskedés után barátságot kötött Telekessy püspökkel, akiről egy alkalommal ekként nyilatkozott: „Úgy tekintem őt, mint atyámat, és ő engem mint fiát.” Telekessy 1705. szeptemberében a szécsényi országgyűlésen már a rendek nevében üdvözölte a leendő fejedelmet, aki a püspök kezébe letette az esküt. A ceremóniában szerepe volt Pethes András címzetes püspöknek (egri káptalani nagyprépostnak) és Kondor János hatvani prépostnak is. (Egerben jelent meg a latin nyelvű hírlapja, a „Mercurius Veridicus ex Hungaria” („Magyarországi Igazmondó Hírnök”), az első hazai hírlap, melynek első számát 1705. május 30-án publikálták. Az egri vár kuruc kézre kerülése után Perényi várparancsnok kérésére a kurucok hozzáfogtak a már omladozó erőd kijavításához, valamint fegyvereket kovácsoltak, puskaport gyártottak, golyót öntöttek. Bercsényi erre a célra 52 mázsa salétromot és 40 mázsa ólmot küldött Egerbe. (Később ezt a muníciót elküldték a csataterre.) Ocskay László árulása után 1708-ban Eger ismét fontos szerepet kapott, Rákóczi fejedelem itt fogadta az orosz cár követét. Ukrainev követ ekkor felajánlotta, hogy a magyar ügyben közbenjár a bécsi udvarnál.

Eger mellett a hatvani vár volt akkoriban a másik jelentősebb Heves megyei vár, amelynek kapitánya őrségével együtt 1703 szeptemberében csatlakozott Ónodi deákhoz. A hatvani palánkvár fontos bázisa lett a kuruc hadviselésnek. Megerősítését a fejedelem azonnal elrendelte azért, hogy Heves vármegye a Pesten tanyázó labanc és rác katonaságtól védve legyen. A hatvani vár fekvésénél fogva a Mátra-vidék kapuja, és a Zagyva völgy őrzője volt. Hatvanból 51, Hortból 13, Csányból 5 és Boldogról 6 férfi állt be a hatvani honállomású, Szabó Máté ny. ezredes, helyi postamester által szervezett kuruc ezredbe. A 700 főből álló egység parancsnokságát (amelynek legénységét Hatvan környékén kívül a Galga mentén, Gödöllőn és Isaszegen toborozták) a tábori szolgálattól visszavonuló Szabó Mátétól 1705-ben Bezerédj Imre brigadéros vette át. De Szabó Máté ekkor sem lett hűtlen a szabadságharchoz, a hatvani vár parancsnoka lett. Az ezred 1708-ban bomlott fel Bezerédj Imre elfogatásakor illetve a császári oldalra való átállásakor. A vár állandó helyőrsége mellett kuruc rendfenntartó alakulat, prófuntház (élelmiszer raktár) harmincadhivatal és postaállomás működött Hatvanban. A hatvani prófuntház a dunántúli hadműveletekben résztvevő kuruc csapatok egyik fő élelmiszer elosztó központja volt. Parancsnoka Bakó Ferenc prófuntmester, aki feladatát Tatay György hatvani tiszt tartó segítségével látta el. A hatvani harmincados Horváth Pál volt, aki a nemesi felkelők között egy zsoldossal képviseltette magát. A harmincadról 1703. november 3-án a tokaji táborból intézkedett Rákóczi. Ezt a kereskedőktől kellett szedni, és a befolyt jövedelmet a hadsereg kiadásaira fordították. Heves és Külső-Szolnok megye Usz Ferenc főcomisarius adókerületébe tartozott. A hatvani postamester tisztét Szabó Máté után Tatay István vette át. Tatay a szolgálataiért a fejedelemtől helyben házat és malmot kapott. Hatvan fontos postaállomása volt a fejedelem által szervezett két fő postaútvonalnak. (Az első útvonal Nagyszombat-Léva-Ipolyság-Acsa-Hatvan-Gyöngyös-Eger-Mezőkövesd-Emőd-Ónod-Nána-Kálló-Bátor-Nagykároly-Szatmár, míg a másik útvonal Magyaróvár-Győr-Komárom-Buda-Pest-Hatvan-Ároktő-Csegei vár-Debrecen-Szilágysomlyó-Zilah-Kolozsvár-Várad volt.) A kuruc ügy mellett szívvel-lélekkel kiálló, és a szécsényi országgyűlésen résztvevő Kondor János hatvani prépost (1692-1713 között) a saját költségén építtette a prépostmalmot, és maga ültette a hatvani szőlőjét. (Ezeket a szabadságharc bukása után írt végrendeletében ájtatos

alapítványokra hagyta.) A szabadságharc alatt 1708-1709-ben 11 alkalommal Hatvanban tartotta közgyűlését Pest-Pilis-Solt vármegye képviselő-testülete. (1708-ban április 26-án, szeptember 12-én, 26-án, és október 24-én, 1709-ben pedig február 8-án, március 11-én, május 5-én, 6-án, 8-án, 27-én és június 18-án.)

A Hatvan szomszédságában lévő Gyöngyösön is tartott közgyűlést Pest-Pilis-Solt vármegye, 1708. novemberében itt olvasták fel a fejedelem azon levelét, amelyben mindenkit fegyverfogásra szólított fel. Ennek következtében a megyének minden 50 forint adó után egy hajdút kellett kiállítania. Emellett Gyöngyös több béke-értekezlet helyszíne is volt. Az itteni 1704. évi béketárgyalások két szakaszban zajlottak. A gyöngyösi Fő tér 2. szám alatti Rákóczi-házban tárgyalt Rákóczi Ferenc fejedelem és a császárhű Széchenyi Pál kalocsai érsek a békéről (ez a ház ma már nem áll, jelenleg a helyén lévő épületben áruház van). A béke-értekezlet a labanc cselvetés, praktika és időhúzás jegyében zajlott. Az értekezlet első szakasza 1704. március 18-29-e, a második pedig augusztus 28-szeptember 2-a között zajlott. A béke-értekezletek idején a fejedelem Gyöngyösön egy oltalomlevelet állított ki a hűségüket nyilvánító zsidók számára. Rákóczi és a császár között még egy béketárgyalás történt megyénkben.

Az 1706. novemberi nagyszombati eredménytelen békéltetés után Hatvanban is tárgyalt a fejedelem a császár egyik megbízottjával, Okolicsányi Pállal. A hatvani vár oltalmában több alkalommal is a település vendége volt Rákóczi. (A fejedelem nevelőapja, Thököly Imre is megfordult Hatvanban, pl. 1678-ban és 1682-ben.) Rákóczi 1705. június 22-én Hatvanban vette azt a kellemetlen hírt, hogy elkésett az „imsódi csatát” vívó Bottyán Jánosnak való segítségnyújtással. A Hatvan határában lévő lőrinci táborban volt a fejedelem 1704. augusztusában, majd 1706. augusztusában és novemberében is, majd 1708. júniusában. Mint Nagy László írja, az 1706 novemberében innen kiindult portyák célja a Tiszán átkelt 45 ezer fős ellenség Pestre jutásának megakadályozása volt. A hatvani vár erősségére utal, hogy több történész (R. Várkonyi Ágnes és Soós Elemér) szerint a fejedelem Rákos mezeje helyett először Hatvant szemelte ki az 1705. évi fejedelemválasztó országgyűlés színhelyéül, és csak 1705. augusztus 19-én döntött úgy, hogy mégis Szécsényben fogják megtartani. (A jeles eseményre szeptember 12. és október 4. között került sor.) A fejedelem helytartója, Bercsényi gróf is többször megfordult Hatvanban. 1706 szeptemberében Hatvanban „vigyázta” hadával Rabutinnak az Erdélyből Szolnokon át Kassa ostromára vonuló seregét. 1708. július 18-án pedig hadiszemlét tartott a lőrinci táborban összevont 10000 főnyi kuruc vitéz felett, majd innen a Vág vidékére tartott.

Thököly Imre

Bottyán János

Béri Balogh Ádám

A hatvani várat 1709. szeptemberében említik utoljára a szabadságharcra vonatkozóan: Bottyán János tábornok itt vívta élete utolsó (győztes) csatáját a hatvani vár későbbi áruló parancsnoka Szabó Máté és cinkostársai ellen. Majd az árulókat elfogta, és vasra verve vitte Egerbe a fejedelem elé. (Bottyán ezután napokon belül elhunyt, valószínűleg pestisben. Gyöngyösön temették el a ferences templom altemplomában. Az 1709-1710. évi pestisjárványban Gyöngyös lakosságának 1/4-e hunyt el, az őket ápoló ferences szerzetesek közül pedig 25-en vesztették életüket.) A császári haderő közeledtével 1709-ben a kurucok egészen felégették a várost: „Hatvan városa mostani háborúságok miatt elpusztult.” - írta Darvas Ferenc hadbiztos 1710 januárjában. (Heves Megyei Levéltár, Közgyűlési iratok, 1710.) A hatvani vár új parancsnoka Sümegi Pál alezredes lett. Sümegi beiktatása után közvetlenül a hatvani vár vendége volt Bérei Balogh Ádám brigadéros, a lőrinci táborba tartván. Erről Vitányi János is írt a „Balogh Ádám a nevem...” című regényében (megjelent a Zrínyi Kiadónál 1958-ban). Rákóczi Ferenc még kétszer járt Hatvan környékén, 1710 januárjában Galgahévízen tartózkodott. Itt a romhányi csata előtti haditanácsot tartotta három nagyméretű bokrétafa alatt. Szemmel tartotta Budát, Pestet és Vácot, és innen egészítette ki szükségleteit Hatvan, Gyöngyös és Jászberény felől. A mintegy 10 ezres jász-kun haderőt 1710 februárjában Kókay Márton „ezereskapitány” parancsnoksága alatt összevonták Hatvan körül, de ennek a szabadságharcban számottevő szerepe már nem volt. Hatvan 1710. október 10-én került Pállfy János labanc generális kezére.

Az 1710 októberében létesült hatvani labanc garnizon parancsnoka Pruckenthal generális lett. Ezt követően 1711-ben Hatvanban 200 jobbágytelket írtak össze. A Zagyva híd mellett volt a Salm herceg által építtetett, de a szabadságharc alatt elpusztult major. Elpusztult a palánkvár, és részben elpusztult a szőlőhegy is. A település legelőben, kaszálóban bővelkedett, erdeje nem volt. A Toth (Tót) András bíró által vezetett községben ezidőtájt serfőzőház is állt a mai cukorgyár helyén. A felkelés idején Salm herceg a hatvani uradalmat „visszaadta” a Királyi Kamarának. A Heves megyei közgyűlés 1711. március 11-i jegyzőkönyvéből derül ki, hogy az Udvari Kamara elnökét, Starhemberg Gundaker Tamást bevezették a hatvani uradalom birtokosai közé. (Majd Starhemberg két unokája, Otto Gundaker és Ferenc József 1746. július 16-án 200.000 rénes forintért a hatvani uradalmat eladták Grassalkovich Antal királyi személynőknek.)

Az 1708. augusztus 3-i trencsényi vereség után a megyeszékhelyet védő egri vár még egy évig Rákóczi kezén volt. A labancok 1709. novemberében szállták meg Eger városát, de a várat csak 1710. decemberében foglalták el. A szabadságharc bukásának okai a következők voltak: a trencsényi csatavesztés után a köznemesség zöme elfordult Rákóczitól. A jobbágyok is visszahúzódtak a harcoktól, mert a fejedelem nem tudta őket megvédeni a kiváltságaikra féltékeny nemesektől. Az áruások, a pestisjárvány és a kedvezőtlen külpolitikai események alakulása vezettek a szabadságharc kudarcához. Rákóczi és bujdosótársai holtig tartó emigrációba kényszerültek, de heroikus küzdelmük nem volt hiábavaló. Emléküket szívünkben őrizzük, így szellemük örökre velünk maradnak.

Demény-Dittel Lajos

A Nógrád megyei levéltárban két levelet is őriznek, amelyet a keltezés szerint Rákóczi Hatvanból írt.